

УДК 159.943:159.922.8

[https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-13\(31\)-477-487](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-13(31)-477-487)

Вашека Тетяна Володимирівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри авіаційної психології Факультету лінгвістики та соціальних комунікацій, Національний авіаційний університет, вул. Л. Гузара 1, м. Київ, 03058, тел.: (044) 406-71-16, <https://orcid.org/0000-0001-5434-1677>

РОЛЬ ОСОБИСТІСНИХ ФАКТОРІВ ТА ПСИХІЧНИХ СТАНІВ У ВИНИКНЕННІ СУЇЦИДАЛЬНИХ НАМІРІВ МОЛОДІ

Анотація. Стаття присвячена проблемі суїцидальності у сучасної української молоді під час війни. Аналізується зв'язок суїцидальних намірів з особистісними, мотиваційними характеристиками молодих людей та їх психічними станами. Автор розглядає особливості суїцидів у підлітків та молоді та їх основні причини та звертає увагу на чинники суїцидальності молоді під час війни.

В ході емпіричного дослідження встановлено поширеність суїцидальних намірів серед молоді. Кореляційний аналіз показав тісний зв'язок суїцидальності з мотиваційною сферою особистості, а саме – з мотивацією досягнення успіху та страхом невдач. Також значний вплив на виникнення суїцидальних намірів справляють особистісні риси молоді, серед яких: домінантність, підозрілість та радикалізм. Встановлено обернений зв'язок суїцидальних намірів з самооцінкою.

Найтісніші зв'язки суїцидальних намірів встановлено з психічними станами молоді. Автор пояснює цей зв'язок тривалою напругою та психічним виснаженням молодих людей протягом воєнного стану в Україні та підкреслює значний внесок у формування суїцидальної спрямованості особистих втрат, переживання страху за близьких та за своє життя. Серед психічних станів значимо пов'язані з суїцидальними намірами особистісна та реактивна тривожність, стан фрустрації, погане самопочуття, знижений настрій та емоційне вигорання.

Отримані результати показують, що на відміну від звичних поглядів на суїцидальну поведінку, як типову для пасивних та залежних індивідів, до неї схильні активні, діяльні, енергійні молоді люди, які можуть розглядати суїцид як варіант вирішення проблем, які вони не можуть подолати самотужки, звичними способами. І поштовхом для цього може стати стан фрустрації, висока тривожність та напруження.

Ключові слова: суїцидальні наміри, особистісні риси, психічні стани, мотивація, молодь

Vasheka Tetiana Volodymyrivna PhD (Psychology), Associate Professor, Aviation Psychology Department, Faculty of Linguistics and Social Communications, National Aviation University, L. Guzara St., 1, Kyiv, 03058, tel.: (044) 406-71-16, <https://orcid.org/0000-0001-5434-1677>

THE ROLE OF PERSONAL FACTORS AND MENTAL STATES IN GENESIS OF SUICIDAL INTENTIONS IN YOUTH

Abstract. The article is dedicated to the problem of suicidality among modern Ukrainian youth during the war. The relationship between suicidal intentions and the personal, motivational characteristics of young people and their mental states is analyzed. The author examines the peculiarities of suicide among teenagers and young people and their main reasons, and emphasize on the special determinants of suicidality among young people in the hour of war.

In the course of empirical research, the prevalence of suicidal intentions among young people was established. Correlation analysis showed the close connection of suicidality with the motivational sphere of the individual, namely with the motivation to achieve success and the fear of failure. There is also a significant impact on the emergence of suicidal intentions in dealing with personal factors in young people, including: dominance, suspicion and radicalism. The connections between suicidal intentions and low self-esteem have been established.

The closest links between suicidal intentions and the mental states of young people have been established. The author explains this connection with the long-term tension and mental exhaustion of young people during the martial law in Ukraine and emphasizes the significant contribution to the formation of suicidal orientation of personal losses, experiencing fear for loved ones and for one's life. Among the mental states significantly associated with suicidal intentions are personal and reactive anxiety, frustration, bad feeling, decreased mood and emotional burnout.

The results show that, despite primary views of suicidal behavior as typical for passive and dependent individuals, there are more active, dominant, energetic young people who can consider suicide as an option for problem solving that cannot be overcome by self-exertion, in the usual ways. And the impetus for this can be a state of frustration, high anxiety and tension.

Keywords: suicidal intentions, personality traits, mental states, motivation, youth

Постановка проблеми. Проблема суїциду та суїцидальної спрямованості підлітків та молоді залишається актуальною в Україні. До звичних причин самогубств додалися трагедії воєнного часу, втрати та постійне напруження, страх за своє життя та близьких людей. Війна зруйнувала домівки та життя багатьох українців, принесла горе та страждання.

Як зазначає М. Воронін, посилаючись на Британську телерадіомовну корпорацію, Україна займає одне з перших місць у світі за кількістю скоєних самогубств [1]. І якщо у Європі значна кількість самогубств трапляється у осіб старшого віку, то в Україні саме підлітки та молодь становлять більшість суїцидальних спроб та суїцидів. Також зростає відсоток афективних розладів серед суїцидентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед основних причин самогубств виокремлюють самотність та ізоляцію, переживання через проблеми у сім'ї, втрату близьких людей, невиліковну хворобу, нерозділене кохання. Найчастіше суїцидальна поведінка зустрічається серед підлітків та молоді [2]. Є специфічні саме для підліткового віку причини: незрозуміння з боку друзів та рідних, розрив стосунків, почуття сорому або страх перед висміюванням чи ганьбою, шантаж, наслідування героїв коміксів чи фільмів. Переживання фізіологічного дозрівання та невірноваженість під час пубертату може підсилювати емоційні реакції та сприяти необдуманим імпульсивним вчинкам [3].

Молоді люди, що вже закінчили школу та працюють чи навчаються, мають більше життєвого досвіду та більшу емоційну та психічну стійкість. Тому причини суїцидальної поведінки у молоді відрізняються від підліткових, проте можуть і співпадати. Так само у молодому віці любовні проблеми, небажана вагітність, розрив стосунків можуть сприяти суїцидальним спробам. Часто суїцидальну поведінку підлітків та молоді трактують як крик по допомогу або бажання таким чином привернути до себе увагу [4]. Молоді люди більш чутливі та схильні до навіювання, тому наслідування іншим відомим суїцидентам може підштовхнути до скоєння самогубства. В наукових працях аналізується зв'язок перфекціонізму зі схильністю до суїцидальної поведінки у молоді [5]. Ймовірно, не лише вікові, але й більш глибокі психологічні та особистісні детермінанти лежать в основі суїцидальної поведінки молодих людей.

Самогубство – це крайня, надзвичайна реакція молодої людини на проблеми та труднощі, що здаються їй нездоланими. Також суїцидальна поведінка стає більш ймовірною при знеціненні сенсу та привабливості життя та переоцінці ставлення до смерті. Така інверсія сприяє розвитку суїцидальної моделі поведінки і дозволяє молодим людям позбутись тяжких переживань та уникнути страждань.

Вже наявність негативного ставлення до життя та привабливого образу смерті, як можливості припинення страждань, має насторожити оточуючих та привернути увагу до серйозності проблеми молодої людини. Усвідомленість наміру скінчити життя самогубством та розроблений план суїциду свідчить про значну небезпеку і необхідність термінового втручання фахівців.

Як зазначає Чернега А.О., кожна друга людина, скоївши невдалу суїцидальну спробу, протягом року її повторює. Кожен третій суїцидент має в

анамнезі суїцидальну спробу. І якщо раніше панувала думка, що до суїциду схильні люди з психічними розладами, то зараз все більше уваги привертають суїциденти без психічних порушень дорослого віку, але самотні, розлучені, які переживають страждання [6].

Нікон Н.О. підкреслює важливість Інтернет-ресурсів у знайомстві молоді зі способами самогубства та зануренням у депресивний контент [7]. Велика кількість інформації щодо скоєння суїциду може підштовхнути індивіда до наслідування суїцидальній поведінці інших, а сайти самогубств – цілеспрямовано довести до скоєння суїциду. На думку дослідника, молоді люди, що мають проблеми у стосунках з рідними і ще не усвідомили мету в житті, більш схильні до зовнішніх впливів, апатії, депресивності та суїцидального ризику [8].

Метою статті було встановлення мотиваційних, особистісних та психоемоційних факторів, що сприяють суїцидальній поведінці молоді.

Було зроблено припущення, що глибокі негативні переживання, що провокують суїцидальні думки, поєднуються з певними індивідуально-психологічними характеристиками: особистісними рисами та специфікою мотиваційної сфери молодих людей. Самі по собі психічні стани, такі як тривожність, фрустрація чи вигорання лише підштовхують людину до переживання суїцидальних думок та бажання померти, але в їх основі лежать глибші особистісні структури.

Виклад основного матеріалу. Для проведення емпіричного дослідження було обрано 60 молодих людей віком від 18 до 21 року, з них 23 хлопці та 37 дівчат, всі навчаються в закладах вищої освіти.

Для діагностики суїцидальної поведінки було обрано Опитувальник суїцидальних намірів Вашеки Т.В., який дозволяє встановити наявність суїцидальних намірів та плану скоєння самогубства. Методика містить 31 питання та 2 шкали: Шкалу суїцидальності та Шкалу ставлення до життя та смерті [9].

Особливості мотиваційної сфери діагностувались за допомогою методики Мотивація досягнення успіху Т. Елерса та проективної методики вимірювання мотивації досягнення успіхів та уникнення невдач Х. Хекхаузена.

Для діагностики особистісних характеристик молоді ми обрали 16-факторний особистісний опитувальник Р. Кеттелла, що дозволяє отримати повну характеристику структури особистості та ступінь вираженості окремих особистісних факторів. Як додаткову, ми обрали методику діагностики рівня самооцінки С. Будассі, щоб простежити зв'язок самооцінки молоді з їх суїцидальними намірами.

Діагностика психічних станів респондентів здійснювалась за допомогою блоку методик: тест «Самооцінка психічних станів» Г. Айзенка, шкала тривоги Спілбергера-Ханіна, методика діагностики емоційного вигорання В.В. Бойко (адапована для студентів), методика САН В.А. Доскіна.

Методи математичної обробки даних: непараметричний критерій Колмогорова-Смірнова для встановлення типу розподілу даних; кореляційний аналіз з використанням критеріїв Пірсона та Спірмена.

Аналіз отриманих результатів.



Рис. 1. Розподіл респондентів за вираженістю суїцидальних намірів.

На рис. 1 зображено розподіл молодих людей за результатами діагностики рівня суїцидальних намірів. Можемо побачити, що у 22% респондентів вони відсутні, у 48% - знаходяться на низькому рівні, що означає одиничні нетривалі думки про самогубство. У інших 30% суїцидальні наміри з'являються періодично, ці респонденти неодноразово думали про скоєння самогубства, а деякі з них – планували, як саме та коли вони це можуть зробити.



Рис. 2. Розподіл респондентів за Шкалою ставлення до життя та смерті.

На рис. 2 можемо побачити рівень вираженості негативних думок про життя та позитивних – про смерть. Ця шкала діагностує привабливість смерті

для молоді і незадоволення теперішнім моментом життя. Подібний стан виражений у 18% молодих людей і може підштовхнути їх до суїцидальних намірів. Низький рівень за Шкалою ставлення до життя та смерті встановлено лише у 22% досліджуваних, що свідчить про дуже незначний відсоток молоді, яка задоволена своїм життям. І у 60% опитуваних діагностовано середній рівень за цією шкалою.

Таблиця 1

Значимі кореляційні зв'язки суїцидальності з мотивацією досягнення успіху та уникнення невдач

| Шкали методик | Шкала суїцидальності | Шкала ставлення до життя та смерті |
|--|----------------------|------------------------------------|
| Методика «Мотивація досягнення успіху» Т. Елерса | | |
| Надія на успіх | -0,382** 0,003 | -0,266* 0,040 |
| Проективна методика вимірювання мотивації досягнення успіхів та уникнення невдач Х. Хекхаузена | | |
| Страх невдачі | 0,375** 0,003 | 0,370** 0,003 |
| Чиста надія | -0,335** 0,009 | - |

Можемо побачити з табл. 1, що шкала суїцидальності прямо пов'язана з страхом невдачі за методикою Х. Хекхаузена, обернено – з показником «чиста надія» та надією на успіх з методики Т. Елерса. Логічно, що молоді люди, які більше орієнтовані на успіх, позитивніше дивляться на світ, очікують, що у них все вийде і саме тому в них менше виражена суїцидальна спрямованість. І навпаки: боязнь невдачі, налаштованість на негатив, очікування провалу сприяє песимістичному світогляду та породжує почуття безнадії, яке може підштовхнути як до думок про самогубство, так і до суїциду.

Шкала ставлення до життя та смерті також обернено прокорелювала з надією на успіх та прямо – з страхом невдачі. Ця шкала діагностує позитивне сприймання смерті та негативне ставлення до життя. Отже, подібні думки можуть бути пов'язані з мотиваційною структурою особистості, а саме – уникненням невдач.

В табл. 2 представлені значимі кореляційні зв'язки суїцидальності молоді з їх особистісними характеристиками та самооцінкою.

Таблиця 2

Значимі кореляційні зв'язки суїцидальності з особистісними характеристиками молоді та їх самооцінкою

| Шкали методик | Шкала суїцидальності | Шкала ставлення до життя та смерті |
|--|----------------------|------------------------------------|
| 16-факторний особистісний опитувальник Р. Кеттелла | | |
| Фактор Е Домінантність | 0,260* 0,045 | 0,272* 0,036 |
| Фактор F Експресивність | - | 0,268* 0,038 |
| Фактор L Підозрілість | 0,283* 0,029 | 0,274* 0,034 |
| Фактор Q1 Радикалізм | 0,344** 0,007 | - |
| Фактор Q4 Внутрішнє напруження | - | 0,258* 0,047 |
| Методика діагностики рівня самооцінки С. Будассі | | |
| Рівень самооцінки | -0,310* 0,021 | -0,289* 0,033 |

Як і очікувалось, рівень самооцінки обернено прокорелював зі шкалою суїцидальності та негативним ставленням до життя. В дослідженнях неодноразово було показано, що негативне сприймання себе, низька самооцінка сприяє розвитку як депресивних настроїв, так і може бути одним з чинників суїцидальної поведінки [10].

Серед особистісних характеристик найбільш сильна кореляція зі шкалою суїцидальності встановлена з фактором Q1 Радикалізм (значимість критерію Пірсона становить 0,007). Можливо, саме схильність радикально вирішувати проблеми, аж до думок піти з життя, сприяє формуванню суїцидальності у молоді. Також збільшують можливість виникнення суїцидальних намірів доміантність та підозрілість. Як зазначає Р. Кеттелл, фактор L підозрілість характеризується ревнивістю, внутрішнім напруженням, недовірою до людей та світу, догматичністю та роздратованістю. Ймовірно, таке ставлення до оточуючих викликає негативне відношення у відповідь та сприяє конфліктам, що призводить до незадовільних міжособистісних стосунків та розчарування в людях. Треба зазначити, що підозрілість також прямо пов'язана зі шкалою ставлення до життя та смерті: підозрілі індивіди оцінюють життя як таке, що не вдалося або їх розчарувало і для них смерть може видаватись виходом.

Фактор Е – Домінантність прямо пов'язаний з обома шкалами Опитувальника суїцидальних намірів. Люди з високим рівнем доміантності досить самовпевнені, наполегливі, владні, агресивні, вперті та конфліктні. Всі

ці риси можуть сприяти суїцидальній поведінці, якщо така людина не може досягти своєї мети чи вплинути на ситуацію. Також вони оцінюють життя як таке, що їх не задовольняє (пряма кореляція зі шкалою ставлення до життя та смерті).

Встановлено, що фактори F Експресивність та Q4 Внутрішнє напруження прямо пов'язані зі шкалою ставлення до життя та смерті. Отже, молоді люди з вираженим напруженням, занепокоєнням, дратівливістю оцінюють своє життя як таке, що не склалося або ж тимчасово ним не задоволені. Часто подібне напруження викликається фрустрацією, тобто одночасно високою мотивацією та неможливістю досягти свого. Зв'язок незадоволеності життям з експресивністю досить складно пояснити, можливо притаманна таким людям імпульсивність може призводити до незадоволеності життям. Отже, можемо зробити висновок, що мотиваційні та особистісні фактори пов'язані з суїцидальністю молоді.

Далі розглянемо зв'язок суїцидальності з психічними станами молодих людей (табл. 3).

Таблиця 3

Значимі кореляційні зв'язки суїцидальності з психічними станами молоді

| Шкали методик | Шкала суїцидальності | Шкала ставлення до життя та смерті |
|--|----------------------|------------------------------------|
| Тест «Самооцінка психічних станів» Г. Айзенка | | |
| Тривожність | 0,413** 0,001 | 0,339** 0,008 |
| Фрустрація | 0,386** 0,002 | 0,351** 0,006 |
| Шкала тривоги Спілбергера-Ханіна | | |
| Реактивна тривожність | 0,351** 0,006 | 0,334** 0,009 |
| Особистісна тривожність | 0,414** 0,001 | 0,388** 0,002 |
| Методика САН В.А. Доскіна | | |
| Самопочуття | -0,261* 0,044 | - |
| Настрій | -0,309* 0,016 | - |
| Методика діагностики емоційного вигорання В.В. Бойко | | |
| Фаза напруження | 0,436** 0,000 | 0,361** 0,005 |
| Емоційне вигорання | 0,276* 0,033 | - |

Аналіз отриманих кореляцій показав, що переважна більшість зв'язків значима на рівні 0,01 та 0,001, що вказує на їх більший внесок у формування суїцидальних намірів молоді (у порівнянні з особистісними рисами).

Одним з найбільш значимих факторів виникнення суїцидальних намірів та незадоволення життям виявилась тривожність, причому як особистісна, так і реактивна. Високий рівень тривожності запускає негативні думки та побоювання щодо майбутнього, сприяє виникненню невпевненості у завтрашньому дні і формує ґрунт для розвитку суїцидальної поведінки.

Також значимий внесок у виникнення суїцидальних намірів здійснює стан фрустрації. Як ми зазначали вище, неможливість досягти своєї мети, подолати перешкоди викликає сильні негативні емоції, які у радикально налаштованих молодих людей або максималістів можуть спричинити суїцидальну поведінку.

Погане самопочуття та знижений настрій сприяють розвитку суїцидальності: саме на їх фоні можуть виникати песимістичні думки, розчарування у собі чи оточуючих, бажання піти з життя.

Цікаві результати показав кореляційний аналіз шкал суїцидальності з фазами емоційного вигорання молоді. Лише фаза напруження прямо пов'язана з суїцидальними намірами та шкалою ставлення до життя та смерті. Інші 2 фази емоційного вигорання не справляють значимого впливу на суїцидальність молоді. Отже, саме перша фаза – вираженого напруження, стресу, активізації ресурсів може впливати на незадоволення життям та бути ґрунтом для суїцидальних намірів.

Також з суїцидальністю прямо пов'язаний загальний показник емоційного вигорання, проте коефіцієнт кореляції нижчий, ніж у випадку з фазою напруження, а значимість на рівні лише 0,05. Це означає менш тісний кореляційний зв'язок сумарного показника вигорання з суїцидальністю у порівнянні з фазою напруження, що показує її провідну роль при виникненні суїцидальної поведінки.

Підводячи підсумок кореляційного аналізу, хочемо зазначити, що найтісніші кореляційні зв'язки суїцидальності молоді виявились з психічними станами та мотивацією. Саме висока тривожність, стан фрустрованості, напруження, погане самопочуття та настрій сприяють формуванню незадоволеності життям та роблять привабливими думки про самогубство. А страх невдач і налаштованість на поразку сприяє їх виникненню.

Другий рік війни в Україні, постійні обстріли мирних міст та сіл, тривога за близьких та страх за своє життя – все це посилює психічну напругу серед населення та сприяє розвитку негативних психічних станів. Сподівання, що ми перемаємо в перші місяці війни не справдились, воєнні дії затягнулись, що у молодих людей може викликати почуття безнадії та втрату віри в перемогу. Значне погіршення матеріального стану, три роки дистанційної освіти, обмеження безпосереднього спілкування, втрата роботи батьками, а у декого – і

житла сприяють зростанню депресивності та тривоги за майбутнє. Песимістично налаштована молодь розглядає теперішню ситуацію в країні як безнадійну та таку, що триватиме роками. Подібне налаштування сприяє виникненню суїцидальних намірів, особливо в ситуаціях фрустрації.

Серед особистісних рис прослідковується значний внесок у формування суїцидальних намірів таких факторів як підозрілість, внутрішня напруженість, домінантність та радикалізм. Також вагомим фактором виявилась низька самооцінка. Отримані результати можуть підштовхнути до перегляду звичних поглядів на самогубство, як поведінку пасивних та залежних індивідів. Виявлені особистісні фактори, навпаки, показують, що активні, діяльні, енергійні молоді люди можуть розглядати варіант суїциду як варіант вирішення проблем, які вони не можуть подолати самотужки, звичними способами. І поштовхом для цього може стати стан фрустрації, який вони ще не навчились долати, з огляду на молодий вік та відсутність соціальних навичок.

Висновки. Результати дослідження показують, що у сучасної української молоді досить поширені суїцидальні наміри, незадоволення життям та позитивне бачення смерті. Тривалий період карантину та воєнний стан в Україні посилюють негативні психічні стани та сприяють формуванню песимістичної налаштованості, депресивності, тривоги, які у свою чергу можуть формувати суїцидальну налаштованість молодих людей. Як показав кореляційний аналіз, мотивація уникнення невдач, високий рівень тривоги та фрустрації тісно пов'язані з суїцидальністю. Окрім того ряд особистісних рис, таких як домінантність, радикалізм та підозрілість також сприяють розвитку суїцидальних намірів. Отримані дані вказують на актуальність надання психологічної допомоги молодим людям з вираженими суїцидальними намірами та важливість першочергової роботи з негативними психічними станами.

Література:

1. Воронін М. Україна – в числі «лідерів» за рівнем самогубств. BBC Україна – вебсайт Української служби Британської телерадіомовної корпорації. Київ, 2019. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-russian-49636380>
2. Лосієвська О. Г. Криза підліткового віку як чинник поведінки з відхиленнями. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. Луганськ: Ювілейний збірник наукових праць СНУ ім. В. Даля, 2005. №1 (9). С. 112 -118.
3. Бугайова Н.М. Особливості розвитку суїцидальної поведінки у періоди вікових криз. *Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. Київ; Ніжин: ПП Лисенко, 2016. Т. IX. №8. С. 83–95.
4. Масагутов Р. М. Гендерні відмінності у прояві аутоагресії у підлітків. *Питання психології*. 2003. № 3. С. 35-42.
5. Пузь І. В., Мороз А. П. Особливості схильності до суїциду у молоді з різним проявом перфекціонізму. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Вип. 3, 2020. С. 187-194.

6. Чернега А.О. Суїцидальна поведінка підлітків як соціально-психологічне явище. *Молодий вчений*. № 8.1 (84.1), 2020. С. 89-93.
7. Нікон Н.О. Вплив мережі інтернет на суїцидальну поведінку молоді. *Габітус*. Випуск 11. 2020. С. 67-73.
8. Нікон Н.О. Суїцидальна поведінка населення у сучасному українському суспільстві: аналіз статистичних даних. II International scientific conference “Modernization of the educational system: world trends and national peculiarities”: February 22th, 2019. Kaunas: Izdevnieciba “Baltija Publishing”, 2019. P. 369–371.
9. Вашека Т.В. Профілактика самогубства серед підлітків: методика для вимірювання суїцидальних намірів. *Практична психологія та соціальна робота*. 2005. №4 (73). С. 53-57.
10. Психологія суїциду: Навчальний посібник / За ред. В. П. Москальця. Київ - Івано-Франківськ: Плай, 2002. 249 с.

References:

1. Voronin, M. (2019). Ukraine – v chysli «lideriv» za rivnem samohubstv. [Ukraine is among the "leaders" in terms of the suicide rate]. *BBC Ukraina – vebsait Ukrainskoi sluzhby Brytanskoi teleradiomovnoi korporatsii - BBC Ukraine is the website of the Ukrainian Service of the British Broadcasting Corporation*. Kyiv [in Ukrainian].
2. Losiievska, O. H. (2005). Kryza pidlitkovoho viku yak chynnyk povedinky z vidkhyleniamy [Adolescent crisis as a factor in deviant behavior]. *Teoretychni i prykladni problemy psykhologii - Theoretical and applied problems of psychology*. Luhansk: Yuvileinyi zbirnyk naukovykh prats SNU im. V. Dalia, 1 (9), 112 -118. [in Ukrainian].
3. Buhaiova, N.M. (2016). Osoblyvosti rozvytku suitsydalnoi povedinky u periody vikovykh kryz. [Peculiarities of the development of suicidal behavior in periods of age-related crises]. *Aktualni problemy psykhologii: zb. nauk. prats Instytutu psykhologii imeni H.S. Kostyuka NAPN Ukrainy - Actual problems of psychology: coll. of science works of the Institute of Psychology named after H.S. Kostyuk of the National Academy of Sciences of Ukraine* Kyiv; Nizhyn: PP Lysenko. 8, 83-95. [in Ukrainian].
4. Masahutov, R. M. (2003). Henderni vidminnosti u proiavi autoahresii u pidlitkiv [Gender differences in the manifestation of autoaggression in adolescents]. *Pytannia psykhologii - A question of psychology*. 3, 35-42. [in Ukrainian]
5. Puz, I. V., Moroz, A. P. (2020). Osoblyvosti skhylnosti do suitsydu u molodi z riznym proiavom perfektsionizmu [Peculiarities of tendency to suicide in young people with various manifestations of perfectionism]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu - Scientific Bulletin of Kherson State University*. 3, 187-194 [in Ukrainian].
6. Чернега, А.О. (2020) Сuitsydalna povedinka pidlitkiv yak sotsialno-psykhologichne yavyshe [Suicidal behavior of teenagers as a socio-psychological phenomenon]. *Molodyi vchenyi - A young scientist*. 8.1 (84.1), 89-93. [in Ukrainian].
7. Nikon, N.O. (2020). Vplyv merezhi internet na suitsydalnu povedinku molodi. [The influence of the Internet on the suicidal behavior of young people]. *Habitus – Habitus*. 11, 67-73 [in Ukrainian].
8. Nikon, N.O. (2019). Suitsydalna povedinka naselennia u suchasnomu ukrainskomu suspilstvi: analiz statystychnykh danykh [Suicidal behavior of the population in modern Ukrainian society: analysis of statistical data]. II International scientific conference “Modernization of the educational system: world trends and national peculiarities”: February 22th, Kaunas: Izdevnieciba “Baltija Publishing”, 369-371. [in Ukrainian].
9. Vasheka, T.V. (2005). Profilaktyka samohubstva sered pidlitkiv: metodyka dlia vymiriuvannia suitsydalnykh namiriv [Adolescent suicide prevention: a technique for measuring suicidal ideation]. *Praktychna psykhologhiia ta sotsialna robota – Practical Psychology and Social Work*, 4 (73), 53-57 [in Ukrainian].
10. Moskalets, V.P. (Eds.). (2002). Psykhologhiia suitsydu [Psychology of suicide]. Kyiv - Ivano-Frankivsk: Plai [in Ukrainian].